

YURY RASHATKO

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II

E-MAIL: MINSSENSIS@GMAIL.COM

ORCID: 0000-0003-4954-4060

Leibniz w perspektywie rosyjskiej myśli historiograficznej*

Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716) w okresie oświecenia silnie oddziaływał w Rosji na filozofię, naukę i szkolnictwo. Jako człowiek mający słowiańskie korzenie¹ żywo interesował się tym krajem i jego dziejami. Mieszkając w Hanowerze (1676–1716), zbierał wszelkie informacje o grupach etnicznych i językach w Rosji. Zainteresowanie Leibniza wiązało się przede wszystkim ze wspaniałymi projektami realizacji powszechnej edukacji i szerzenia chrześcijaństwa aż po Chiny. Dla Rosji Leibniz przewidywał rolę pośrednika między dwoma światami: zachodnim i wschodnim².

Pragnienie realizacji tych marzeń kazało Leibnizowi zbliżyć się do cara Piotra Wielkiego (1672–1725). Spotykał się z nim kilka razy: 30 października 1711 roku w Torgau (Saksonia), między 6 i 10 listopada 1712 roku

* Podstawę artykułu stanowi referat „Leibniz a Rosja. Historiografia”, wygłoszony podczas IV Sympozjum Leibnizjanskiego „Logika Leibniza. Jej filozoficzne założenia i współczesna recepcja” (UG, 25–26 maja 2018 roku).

¹ Por. V. I. Gerrier, *Leibnits i yego vek* (Sankt-Peterburg, 2008), 10–12.

² Por. tamże, 578.

w Karlowych Warach (Czechy), a także latem 1716 roku w Bad Pyrmont (Dolna Saksonia). 11 listopada 1712 roku Leibniz otrzymał od cara nominację na tajnego radcę sprawiedliwości oraz doradcę cara w sprawach matematycznych i naukowych³. Leibniz i liczni mężowie stanu Rosji prowadzili ze sobą ożywioną korespondencję⁴. Filozof wymieniał listy także z carem, któremu wyjaśniał swoje koncepcje rozwoju nauki w Rosji i chęć zbliżenia jej do standardów europejskich. Opowiedział się za organizowaniem w całym kraju kół naukowych, akademii i szkół, a także sporządził dla Piotra Wielkiego szczegółowy plan takich przedsięwzięć⁵. Niestety nie wszystkie projekty Leibniza spotkały się z aprobatą cara. Utworzona w Petersburgu Akademia Nauk przez długi czas była jedynie niepełnym odzwierciedleniem inicjatywy, o której marzył jej „ojciec duchowy”⁶.

Tematowi stosunku Leibniza do Rosji, w szczególności do Piotra Wielkiego, została poświęcona praca napisana 1871 roku w przez Władimira Gerriera (1837–1919), profesora historii powszechnej na Uniwersytecie Moskiewskim. Obejmuje ona listy, szkice i inne dokumenty Leibniza w liczbie 244 egzemplarzy⁷.

Wpływ filozofii Leibniza–Wolffa na Rosję XVIII wieku

Pierwsi wybitni następcy Leibniza w Rosji znali jego idee „z drugiej ręki”, dzięki eklektycznej filozofii ucznia Leibniza, Christiana Wolffa (1679–1754). Sam Wolff, będąc zależnym od Leibniza *par excellence*, wciąż nie uważał swojej filozofii za „leibnizianizm”⁸ i postrzegał ją jako wyraźnie oddzieloną od

³ Por. V. A. Anri, „Rol’ Leibnitsa v sozdanii nauchnyh shkol Rossii”, *Uspehi fizicheskikh nauk* 169, 12 (1999): 1331. Por. M. R. Antognazza, *Leibniz. Bibliografia intelektualna*, tłum. Z. Lamżowa, Ł. Lamżow (Kraków: Copernicus Center Press, 2018), 28, 30.

⁴ Por. V. A. Anri, dz. cyt.: 1329.

⁵ Por. tamże.

⁶ Por. V. I. Gerrier, *Sbornik pisem i memorialov, otnosyashchihsya k Rossii i Petru Velikomu*, wyd. V. I. Gerrier (Sankt-Peterburg, 1873), XXVI.

⁷ Zob. tamże.

⁸ Por. Kuno Fischer, *Isoriya Novoj filosofii. Leibniz*, t. 3 (Sankt-Peterburg, 1905), 636.

metafizyki Leibniza⁹. W historiografii nie ma zgody co do tego, czy Wolff był autorem syntezy, czy jedynie interpretacji filozofii swego genialnego nauczyciela¹⁰.

Christian Wolff postawił sobie ambitne zadanie zharmonizowania dogmatycznych systemów filozoficznych czasów mu współczesnych. Zadanie to komplikował fakt, że żaden z owych systemów z powodu takiego połączenia nie powinien być sprzeczny z naturalnym doświadczeniem. Takie przedsięwzięcie w pełni odpowiadało wymaganiom oświecenia i ogólnego nurtu filozofii Leibniza – Wolff radził sobie z tym doskonale¹¹.

Wśród czołowych uczonych w Rosji w XVIII wieku, którzy przejęli elementy filozofii Wolffa, znajdowali się: Michaił Łomonosow (1711–1765), Grigorij Teplow (1717–1779) i Mikołaj Popowski (1730–1760). Te osoby, przyczyniając się do powstania podwalin nauki i filozofii w Rosji, wniosły istotny wkład w idee oświecenia.

Pierwszy z nich, M. Łomonosow, od 1736 do 1739 roku studiował u Wolffa na Uniwersytecie w Marburgu i od swojego nauczyciela przejął zarówno umiejętności pedagogiczne, jak i metody matematyczne. Pomimo wpływu idei Leibniza¹² i Wolffa Łomonosow znacząco różnił się od nich zarówno pod względem natury swoich naukowych aspiracji, jak i przekonań filozoficznych. Jak zauważył Jones W. Gareth, rosyjski naukowiec nie tylko nie przyjął koncepcji idealnych monad Leibniza, ale też nie skłonił się do zaakceptowania koncepcji monad niematerialnych *sub specie* matematycznych kropek, które stanowią podstawę kosmologii Wolffa. Rozwijając teorię materialnych cząsteczek lub fizycznych monad (*monades physicae*), Łomonosow doszedł do idei atomów o pewnej masie i kształcie¹³. O jego stosunku do systemu monadologii świadczy list Łomonosowa do Leonarda Eulera z 12/23 lutego

⁹ Por. W. Lenders, „The analytic logic of G. W. Leibniz and Chr. Wolff: a problem in Kant research”, *Synthese. An International Journal for Epistemology, Methodology and Philosophy of Science* 23 (Springer, 1971): 147–153.

¹⁰ Zob.: W. Windelband, *Istoriya novoy filosofii v yeye svyazi s obshchey kulturoy i otdelnymi naukami. Ot vozrozhdeniya do Kanta*, t. 1, tłum. E. I. Maksimova, red. A. I. Vvedenskiy (Sankt-Peterburg, 1902), 399.

¹¹ Por. Kuno Fischer, dz. cyt., 628–629.

¹² Por. V. V. Zen'kovskiy, *Istoriya russkoy filosofii* (Moskwa, 2001), 101–102.

¹³ Por. Jones W. Gareth, „Russia's Eighteenth-Century Enlightenment”, *A History of Russian Thought*, red. W. Leatherbarrow, D. Offord (Cambridge, 2010): 81.

1754 roku, w którym autor ostro krytykuje ideę substancji niematerialnych. W liście czytamy:

Przyznaję, że głównie dlatego o wszystkim tym nie powiedziałem ani słowa [czyli o sprzeczkach na temat zjawisk naturalnych], aby atakując prace wielkich mężów, nie wydać się raczej samochwalcą niż człowiekiem szukającym prawdy. Ta obawa przeszkadza mi także już od dawna oddać pod osąd świata naukowego myśli moje o monadach. Chociaż bowiem jestem mocno przekonany, że ta tajemnicza nauka musi zostać do gruntu unicestwiona moimi dowodami, to jednak obawiam się zatruć starość mężowi, którego dobrodziejstw w stosunku do mnie nie mogę zapomnieć [czyli Wolffa]; w przeciwnym razie nie wahałbym się rozdrażnić w całych Niemczech szerszeni monadystów¹⁴.

Pomimo pewnej różnicy w systemach światopoglądowych Łomonosowa i jego wybitnego mentora rosyjski uczyony stał się pierwszym tłumaczem dzieł Wolffa, a zarazem pierwszym popularyzatorem jego koncepcji w Rosji¹⁵, chociaż sam nie stworzył własnej szkoły filozoficznej¹⁶.

Zaznaczone praktyczno-edukacyjne, a nawet propagandowe punkty odniesienia filozofii Wolffa korespondowały z wymaganiami rosyjskiego ruchu oświeceniowego w XVIII stuleciu i dlatego w pewnych kręgach społeczeństwa były darzone żywą sympatią. W związku z tym pierwszy rosyjski podręcznik filozofii autorstwa Teplowa *Wiedza ogólnie odnosząca się do filozofii, z korzyścią dla tych, którzy nie mogą czytać o tej sprawie książek zagranicznych* (Petersburg, 1751), do której recenzję napisał Łomonosow, był wydany w formie wykładu systemu Wolffa¹⁷.

Wpływowi filozofii Leibniza–Wolffa podlegał uczeń Łomonosowa – Mikołaj Popowski, filozof, tłumacz i poeta (ok. 1730–1760). Jako błyskotliwy lingwista zajmował się przede wszystkim tworzeniem terminologii filozoficznej w Rosji. Według Władimira Tukalewskiego właśnie „[p]rzez Łomonosowa

¹⁴ M. Łomonosow, „List do L. Eulera”, w: *Pisma filozoficzne*, t. 2, tłum. K. Bleszyński, B. J. Gawecki, I. Złotowski, oprac. I. Złotowski (Warszawa, 1956), 336.

¹⁵ Por. M. Uvarov, *Hristian Vol'f v sovremennom filosofskom obrazovanii*”, w: *Filosofskiy vek. Almanah. Hristian Vol'f i russkoye vol'fianstvo*, nr 3, red. T. V. Artem'eva, M. Mikeshin (Sankt-Peterburg, 1998), 180.

¹⁶ Por. G. G. Shpet, *Ocherk razvitiya russkoy filosofii*, t. 1 (Moskwa, 2008), 61.

¹⁷ Por. T. V. Artem'eva, *Istoriya metafiziki v Rossii XVIII veka* (Sankt-Peterburg, 1996), 41–42.

i jego ucznia Popowskiego idee filozofii Leibniza–Wolffa przeniknęły do środowiska rosyjskiego społeczeństwa¹⁸.

Wolfianizm w Rosji zetknął się jednak ze sztywnym absolutyzmem, w wyniku czego ideologia oświecenia przybrała szczególną formę pod auspicjami państwowej ideologii. Już w XIX wieku wśród nieakademickich kręgów Rosji „szkolną” filozofię Wolffa zastąpiły najnowsze systemy Immanuela Kanta (1724–1804), Geорга Wilhelma Friedricha Hegla (1770–1831) i Friedricha Wilhelma Josepha von Schellinga (1775–1854)¹⁹. Nie zważając na wzrost popularności w XVIII wieku człowieka ubiegającego się o tytuł *praeceptor Universi generis humani*²⁰ oraz protektorat swojego systemu zarówno z ramienia władz świeckich, jak i duchownych (filozoficzne zasady systemu Wolffa były głównym przedmiotem nauczania filozofii w uczelniach teologicznych w Rosji w XIX wieku)²¹, filozofia ostatniego nowożytnego filozofa dogmatycznego doświadczyła wspólnego losu wielkich tego świata. Prace Wolffa nie tylko przestały cieszyć się popularnością w Rosji; nie były nawet tłumaczone w ciągu kolejnych dwóch stuleci²².

Jeśli wyżej wymienieni rosyjscy uczeni kroczyli raczej *via Wolfiana*, następną postacią zdecydowanie wyrażała idee Leibniza. Jest nią Aleksander Radiszczew (1749–1802), autor sensacyjnej powieści *Podróż z Petersburga do Moskwy* (1790). To on, według Mikołaja Bierdiajewa, miał zostać „pierwszym rosyjskim inteligentem”²³. Radiszczew otrzymał znakomite wykształcenie na Uniwersytecie w Lipsku, studiował u kontynuatora Leibniza, medyka i filozofa Ernsta Platnera (1744–1818). Wchłonął idee francuskich i niemieckich myślicieli oświecenia XVIII stulecia, ale nie uzależnił się od antyreligijnego

¹⁸ V. N. Tukalevskiy, „Iz istorii filosofskich napravleniy v russkom obshchestve XVIII veka”, *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya. Novaya seriya* 35, 5 (Sankt-Peterburg, 1911): 6.

¹⁹ Por. T. V. Artemëva, dz. cyt., 54.

²⁰ Por. Kuno Fischer, dz. cyt., 640.

²¹ Zob. V. V. Sokolov, „Filozofskij sintez Gotfrida Leibnitsa”, w: V. V. Sokolov, G. V. Leibnits. *Sochineniya v 4-h tomah*, t. 1 (Moskwa: 1982), 77.

²² Por. M. Uvarov, dz. cyt., 178.

²³ N. A. Bierdiayev, *Istoki i smysl russkogo komunizma* (Parizh, 1955), 19.

trendu²⁴. Pierwotny wpływ na kształtowanie poglądów Radiszczewa miał Johann Herder (1744–1803)²⁵.

Na temat stosunku Radiszczewa do filozofii Leibniza powstał znakomity artykuł Eugeniusza Bobrowa, w którym autor szczegółowo opisuje zależność światopoglądu Radiszczewa od Leibniza²⁶. Wśród dzieł Radiszczewa znajduje się jedno bardziej znaczące dla historii rosyjskiego leibnizianizmu, a mianowicie traktat *O człowieku, jego śmiertelności i nieśmiertelności* (1792)²⁷. W pracy tej autor *explicitie* podąża za filozofią Leibniza, rozwijając jego poszczególne idee; co jednak najważniejsze, Radiszczew występuje jako mniej lub bardziej ortodoksyjny zwolennik filozofii Leibniza, „a nie w brzydkim przetwarzaniu Wolffa”²⁸.

Zdaniem Bobrowa Radiszczew wcale nie był zwolennikiem idei materialistów francuskich, jak go zwykle przedstawiano, lecz przeciwnie – można go nazwać „krytycznym idealistą”²⁹.

Neoleibnizjaniści w XIX wieku

Wiek XIX był stuleciem początku oryginalnej myśli filozoficznej w Rosji. Wcześniej, zdaniem Bierdiajewa, rosyjska filozofia nie miała „samoświadomości”³⁰. Wraz z wpływem zachodnich filozofów, Kanta, Schellinga i Hegla, Rosja stworzyła swoich myślicieli, którzy położyli fundamenty pod szkoły filozoficzne. Wśród nich można wyróżnić jedną, która opiera się na tra-

²⁴ Por. tamże.

²⁵ Por. G. G. Shpet, dz. cyt., 101 i nast.

²⁶ Zob. E. A. Bobrov, „Radishchev, kak filosof”, *Filosofia v Rossii. Materialy, issledovaniya, zamietki*, nr 3 (4) (Kazan’, 1900): 227–232. Powołując się na P. N. Milukowa, G. G. Szpiet podważa pogląd Bobrowa o czystości leibnizianizmu Radiszczewa oraz wpływ na niego Platnera. Zob. G. G. Shpet, dz. cyt., 103–104.

²⁷ Zob. A. N. Radishchev, „O cheloveke, o yego smertnosti i bessmestii”, w: *Polnoye sobraniye sochineniy*, t. 2, wyd. G. A. Gukovskiy, V. A. Desnitskiy (Moskva-Leningrad, 1941), 39–142.

²⁸ E. A. Bobrov, dz. cyt., 232.

²⁹ Por. tamże, 224–225.

³⁰ Por. N. A. Bierdiayev, dz. cyt., 20.

dycji Leibniza. Szczególną cechą neoleibnizjańskiego wpływu było jego oddziaływanie na ogólną atmosferę filozoficzną. Filozofia Leibniza w Rosji zawsze stanowiła filozoficzny *underground*, a mimo to miała swoich adeptów, którzy oddziaływali na popularną filozofię. Dlatego *stricto* leibnizowskie motywy można znaleźć także wśród filozofów będących reprezentantami przeciwnych obozów, zupełnie niezwiązanych z tradycją Leibniza³¹.

Leibnizjaniści rosyjscy w XIX wieku różnili się pod wieloma względami od swoich poprzedników z ubiegłego stulecia. Po pierwsze – nową problematyką zainteresowań, a po drugie – bardziej wyraźnym związkiem z nauką Leibniza. Wydaje się, że z tego powodu można stosować prefiks „neo-”, oznaczający próbę nowego odkrycia dla Rosji dziedzictwa niemieckiego filozofa. Niemniej jednak pojawienie się pierwszych „nowych” leibnizjanistów nastąpiło nie dzięki filozofii Leibniza–Wolffa adoptowanej przez Rosję w XVIII wieku, ale w ścisłej tradycji niemieckiej, tym razem bez udziału myśli Wolffa.

Niemcami, którym Rosja wprost lub pośrednio zawdzięcza swój „nowy” leibnizjanizm, byli Rudolf Lotze (1817–1881) i Gustav Teichmüller (1832–1888). Choć pierwszy z nich był bliższy filozofii Leibniza, to wpływ Teichmüllera okazał się dominujący³².

Z Teichmüllerem związane jest powstanie w mieście Jurjew (dziś Tartu, Estonia), przy Uniwersytecie Jurjewskim³³, tak zwanej jurjewskiej szkoły filozoficznej, założonej w latach siedemdziesiątych XIX wieku i istniejącej do 1910 roku. Pierwszoplanową rolę odgrywał w niej Teichmüller. Rosyjscy leibnizjaniści niewątpliwie wywarli wpływ na Teichmüllera, choć nie tylko na niego. Wybitnymi przedstawicielami jurjewskiej szkoły filozoficznej byli: Jakob Ohse (1860–1919), polski filozof Wincenty Lutosławski (1863–1954), Eugeniusz Bobrow (1831–1933) oraz litewsko-niemiecki filozof Włodzimierz Szyłkarski (1884–1960).

³¹ Por. A. Yu. Berdnikova, „Neoleibnitseanstvo v Rossii: dva proyekta monadologii”, *Istoriya filosofii. Nauchno-teoreticheskiy zhurnal*, t. 21, nr 1, wyd. I. I. Blauberg (Moskwa, 2016): 87–96.

³² Por. A. A. Kozlov, „Gustav Teyhmyuller”, *Zhurnal Voprosy filosofii i psichologii*, t. 5, 24 (4), Wyd. N. Ya. Grot, L. M. Lopatin (Moskwa, 1894): 536, przypis.

³³ Do 27 grudnia 1893/8 stycznia 1894 r. Uniwersytet Jurjewski nosił nazwę Uniwersytetu Dorpackiego.

Wpływu Teichmüllera doświadczył także najbardziej oryginalny z rosyjskich leibnizjanistów, Aleksjusz Kozłow (1831–1901). Filozofia Kozłowa w dużej mierze wyznaczyła kierunek rosyjskiego neoleibnizjanizmu w XIX wieku, a niektóre jego intuicje intelektualne znalazły swoich zwolenników również w następnym stuleciu. Po dzieła Kozłowa sięgali tacy zwolennicy metafizyki Leibniza, jak: Lew Łopatin (1855–1920), Wincenty Lutosławski, Eugeniusz Bobrow, Piotr Astafiev (1846–1893), Siergiej Aleksiejew (Askoldow) (1871–1945). Niektóre elementy filozofii Kozłowa wywarły wpływ na poglądy Mikołaja Łosskiego (1870–1965), Mikołaja Bierdiajewa (1874–1948) oraz Lwa Szestowa (1866–1938)³⁴, chociaż dwaj ostatni nie są leibnizjanistami. Jak sto lat temu, tak i dziś filozofia Kozłowa pozostaje niedoceniona.

Rosyjscy filozofowie-matematycy XIX i początku XX wieku mieli bezpośredni związek z filozofią Leibniza. Wybitną postacią był Mikołaj Bugajew (1837–1903). Spotykamy się u niego z oryginalnym wariantem monadologii ewolucyjnej, która różni się znacznie od monadologii Leibniza i teorii współczesnego monizmu³⁵.

Do grona rosyjskich leibnizjanistów należy zaliczyć także przedstawiciela religijnej filozofii akademickiej Wiktora Kudriawcewa-Platonowa (1928–1891), Mikołaja Strachowa (1828–1896)³⁶, Władzimierza Guerriera (1837–1919), Leonida Oboleńskiego (1845–1906)³⁷, filozofa-spirytualistę Piotra Astafiewa (1846–1893), Izydora Prodana (1854–1929), Witaliego Se-rebrennikowa (1862–1942), wydawcę i tłumacza dzieł Leibniza oraz jednego z najwybitniejszych znawców jego doktryny w Rosji – Iwana Jagodińskiego (1869–1918), Władzimierza Karinskiego (1874–1932), Wiktora Bielajewa (1883–1953), historyków filozofii epoki radzieckiej – Wasilija Sokołowa (1919–2017) i Igora Narskiego (1920–1993). Szczegółne miejsce w badaniu i rozpowszechnianiu myśli Leibniza w Rosji zajmuje postać Genadija Majorowa (ur. 1941) – wybitnego tłumacza i specjalisty z dziedziny historii filozofii, zwłaszcza dziedzictwa Leibniza. Niewątpliwie lista ta nie jest kompletna.

³⁴ Por. L. R. Avdeyeva, „Kozlov Aleksey Aleksandrovich”, w: *Russkaya filosofiya: Entsiklopediya*, red. M. A. Maslin, oprac. P. P. Apryshko, A. P. Polakov (Moskwa, 2007), 253–255.

³⁵ Zob. N. V. Bugayev, *Osnovy evolitsyonnoy monadologii* (Moskwa, 1893).

³⁶ Zob. B. V. Yakovenko, *Istoriya russkoy filosofii*, tłum. M. F. Soloduhina i in. (Moskwa, 2003), 265.

³⁷ Zob. tamże, 272–274.

Powyższy wykaz nazwisk rosyjskich zwolenników i historyków filozofii Leibniza nie został wspomniany bez powodu; niestety szczegółowe opisanie poglądów tych osób wymaga odrębnej monografii i wykracza poza ramy niniejszego artykułu. Wymienienie ich nazwisk jest nie tylko hołdem dla tych postaci, ale także zachętą do podjęcia badań nad ich dokonaniem.

Filozofia rosyjskiego neoleibnizjanizmu

Za zwolenników neoleibnizjanizmu w tym przypadku uważa się filozofów XIX wieku, mniej lub bardziej poddanych wpływom monadologii Leibniza. Oni sami używali innych nazw w stosunku do swoich systemów: „personalizm”, „panpsychizm” (Kozłow), „monistyczny pluralizm” (Kozłow), „monistyczny spirytualizm” (Łopatin), „krytyczny indywidualizm” (Bobrow), „Intuicjonizm” (Łoski) i inne³⁸. W historii filozofii rosyjskiej najczęściej nazywani są „personalistami” lub „personalistami rosyjskimi”³⁹. „Personalizmem” Gustav Teichmüller, inspirator neoleibnizjanizmu rosyjskiego, nazywał własny system. Dzisiaj istnieje wiele rodzajów „personalizmów”⁴⁰, a termin zmienił swoje znaczenie.

Szczególne miejsce w historii rosyjskiego neoleibnizjanizmu zajmuje postać Włodzimierza Szmakowa (ros. Шмаков Владимир Алексеевич (zm. 1929), który w sposób oryginalny i syntetyczny użył konceptów monadyzmu dla budowy swojej kosmologii filozoficznej. *Opus magnum* Szmakowa po raz pierwszy ukazało się w latach dziewięćdziesiątych zeszłego stulecia w Kijowie⁴¹.

Główne cechy filozofii neoleibnizjanistów zostały przedstawione w pracach z historii filozofii rosyjskiej, napisanych przez: przez Mikołaja Łoskiego,

³⁸ Por. L. R. Avdeyeva, „Personalizm”, w: *Russkaya filosofiya: Entsiklopediya*, red. M. A. Maslin, oprac. P. P. Apryshko, A. P. Polakov (Moskwa, 2007), 415.

³⁹ Zob. rozdział poświęcony personalistom rosyjskim w „Historii filozofii rosyjskiej” M. Łoskiego: N. O. Losskiy, *Istoriya russkoy filosofii* (Moskwa, 1991), 182–187.

⁴⁰ Por. L. R. Avdeyeva, „Personalizm”, 417.

⁴¹ Zob. V. A. Shmakov, *Zakon sinarhii i uchenie o dvoystvennoy ierarhii monad o mnozhestv* (Kiev: Sofia, 1994).

Wasilija Zenkowskiego, Borysa Yakowenko⁴². Obejmują one następujące postanowienia: 1) „[i]deę duchowej substancjalności (spirytualizm); 2) ideę uniwersalnej duchowości (panpsychizm); 3) ideę moralnej lub twórczej konieczności, lub celowej twórczości (teleologizm); 4) ideę integralności (organicyzm); 5) naukę o monadach (monadologia) i 6) naukę o Bogu rozumianym jako *actus purus* i jako pierwszej przyczynie wszystkich rzeczy (teizm)”⁴³.

Osiągnięcia

Drugą połowę XIX i początek XX wieku należy uznać za okres początku rosyjskiego leibnizjanizmu. W tym czasie pojawiły się monografie poświęcone filozofii Leibniza, ukazały się artykuły i tłumaczenia jego dzieł na język rosyjski. W latach osiemdziesiątych XIX wieku aż do rewolucji w 1917 roku przetłumaczono kilkadziesiąt pozycji dziedzictwa filozoficznego Leibniza. Jednak wraz z dojściem do władzy bolszewików prawie cała praca nad studiowaniem filozofii, która była niezgodna z ideologią marksizmu, została zahamowana. W kraju przeprowadzono „radykalną reorganizację uniwersytetów”, co praktycznie doprowadziło do likwidacji ich dużej liczby⁴⁴. Temu przedsięwzięciu „towarzyszyły represje w stosunku do doświadczonej kadry nauczycielskiej”⁴⁵, a także zamknięcie wydawnictw⁴⁶.

Pod koniec lat trzydziestych XX wieku podjęto próbę interpretowania filozofii Leibniza w kategoriach idealizmu i dialektyki. Przekłady dzieł utworzonych przez represjonowanych naukowców automatycznie wpisywano do *Index Librorum Prohibitorum* ideologii państwowej, a publikacja takiej

⁴² Zob. V. V. Zen'kovskiy, dz. cyt., 599–641; N. O. Losskiy, *Istoriya russkoy filosofii*, 182–186; B. V. Yakovenko, dz. cyt., 265–274.

⁴³ B. V. Yakovenko, dz. cyt., 265.

⁴⁴ Zob. M. D. Karpachev, „Korennaya reorganizatsiya universitetov v SSSR v 1929–1933 gg. (po materialam Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta”, *Novoye proshloye*, nr 2, red. V. Yu. Apryshchenko (Rostov-na-Donu, 2016): 121–136.

⁴⁵ Tamże, 132.

⁴⁶ Zob. D. A. Bayuk, O. B. Fedorova, „Leibnits v Rossii: perevody i ih avtory”, *Voprosy istorii yestestvoznaniya i tehniki*, t. 35, nr 2 (Moskwa, 2014): 16–17.

literatury oznaczała bezwzględne represje⁴⁷. W okresie radzieckim z czasem pojawiły się artykuły, a nawet monografie o filozofii Leibniza. Niemniej jednak słuszną wydaje się wypowiedź Dimitrija Bajuka i Olgi Fiodorowej, że „[w] ciągu prawie całego okresu radzieckiego historii rosyjskiej po twórczość Leibniza, a zwłaszcza jego część teologiczną, zwracano się niezwykle rzadko”⁴⁸.

Szczególnym wydarzeniem dla rosyjskojęzycznych badaczy dziedzictwa Leibniza była publikacja czterotomowego zbioru jego prac, który ukazał się w latach 1982–1989⁴⁹. Niestety, oprócz trzeciego tomu zawierającego prace logiczne i epistemologiczne, wydanie to zawierało same stare przekłady dokonane w przedrewolucyjnej Rosji⁵⁰.

W latach osiemdziesiątych oraz dziewięćdziesiątych XX wieku napisano kilkadziesiąt artykułów naukowych o twórczości Leibniza; kilkanaście z nich opracowano na podstawie materiałów Międzynarodowej Konferencji w Petersburgu, która odbyła się 26–27 czerwca 1996 roku⁵¹.

Spośród najnowszych tłumaczeń dzieł Leibniza na język rosyjski należy wymienić następujące prace: 1) *Listy i eseje o filozofii chińskiej i systemie binarnym rachunku różniczkowego*⁵²; 2) *Korespondencja między Leibnizem, Bossuetem i ich korespondentami o możliwym zjednoczeniu Kościołów katolickich i protestanckich*⁵³; 3) *Arytmetyczne badanie kompleksji, przeprowadzone w słynnej Akademii w Lipsku za zgodą słynnego Wydziału Filozoficznego na*

⁴⁷ Zob. tamże, 14–23.

⁴⁸ Tamże, 14.

⁴⁹ Zob. G. W. Leibniz, *Sochineniya v 4-h tomah*, t. 1–4, red. V. V. Sokolov (Moskwa: Mysl', 1982–1989).

⁵⁰ Por. D. A. Bayuk, O. B. Fedorova, dz. cyt.: 21.

⁵¹ Zob. *Filosofskiy Vek. Almanah. „G. V. Leibnits i Rossiya”. K 350-letiyu co dnya rozhdeniya i 275-letiyu Akademii nauk. Materialy Mezhdunarodnoy konferentsyi. Sankt-Peterburg 26–27 iyunya 1996 g.*, red. T. V. Artemeva, M. I. Mikeschin (Sankt-Peterburg 1996): 124–144; P. P. Gaydenko, „Monadologiya Leibnitsa i kantovskoye ponyatie veshchi w siebie”, w: *Etika Kanta i sovremennost'*, red. P. Layzans (Riga, 1989), 91–121; V. V. Vasil'ev, „Vliyanie Leibnitsa na filosofiyu Yuma”, w: *Istoriko-filosofskiy yezhegodnik* '92 (Moskwa, 1993), 16–27.

⁵² Zob. G. W. Leibniz, *Pis'ma i esse o kitayskoy filosofii i dvoichnoy sistemie ischisleniya*, red. V. M. Yakovlev (Moskwa, 2005).

⁵³ V. S. Lavrent'ev, „Pieriepiska miezhdu Leibnitsem, Bossyue i ih korespondentami po povodu vozmozhnogo obyedineniya katolicheskoy i protestantskoy Tserkviy”, red. i tłum. V. S. Lavrent'ev, w: *Politicheskoye-filosofskiy yezhegodnik*, wyd. 2 (Moskwa, 2009), 158–205.

stanowisko M. Gottfrieda Wilhelma Leibniza; 4) traktat Leibniza O wolności od konieczności wyboru⁵⁴.

Patrząc na najnowszą bibliografię rosyjskojęzyczną⁵⁵, można zauważyć wzrost zainteresowania filozofią Leibniza, choć wciąż brakuje w niej obszernej monografii. Na peryferii badań historyków znajduje się filozofia wyżej wymienionych „personalistów” XIX i XX wieku. Jednak z pewnością można stwierdzić stałą obecność w świecie rosyjskojęzycznym inspiracji dziedzictwem Leibniza, nawet jeśli nigdy nie stanowiła ona filozoficznego mainstreamu w Rosji. W końcu trzeba zaznaczyć, że wpływ idei Leibniza i jego filozofii na Rosję jest na tyle duży, że nie można opisać go w ramach jednego artykułu, a nawet jednej monografii. Niniejsze opracowanie to jedynie szkic i pierwsza próba takiego przedsięwzięcia. W krajach rosyjskojęzycznych oraz w Polsce wciąż brakuje obszernego oraz systematycznego przedstawienia podjętego tematu. Prezentowany artykuł pozwala prześledzić sukcesję idei Leibniza w twórczości myślicieli rosyjskich w minionych stuleciach, a zarazem odzwierciedla współczesny stan zainteresowania filozofią Leibniza w Rosji.

Bibliografia

- Anri Viktor N. 1999. „Roľ Leibnitsa v sozdanii nauchnyh shköl Rossii”. W: *Uspehi fizicheskikh nauk*. T. 169. Nr 12: 1329–1331. Moskwa.
- Antognazza Maria Rosa. 2018. *Leibniz. Bibliografia intelektualna*. Tłum. Z. Lamżowa, Ł. Lamżow. Kraków: Copernicus Center Press.
- Artemëva Tatjana V. 1996. *Istoriya metafiziki v Rossii XVIII veka*. Sankt-Peterburg.
- Avdeyeva L. R. 2007. „Kozlov Aleksey Aleksandrovich”. W: *Russkaya filosofiya: Entsiklopediya*. Red. M. A. Maslin. Oprac. P. P. Apryshko, A. P. Polakov, 253–255. Moskwa.
- Avdeyeva Ludmiła R. 2007. „Personalizm”. W: *Russkaya filosofiya: Entsiklopediya*. Red. M. A. Maslin. Oprac. P. P. Apryshko, A. P. Polakov, 415–417. Moskwa.

⁵⁴ Zob. G. W. Leibniz, „O svobodie ot nieobhodimosti v vyborie”, tłum. O. M. Bashkina, wyd. V. L. Ivanov, w: *EINAI: Problemy filosofii i teologii*, t. 3, nr 1/2 (5/6) (Sankt-Peterburg, 2014), 284–289.

⁵⁵ Listę najnowszych artykułów w języku rosyjskim dotyczących filozofii Leibniza można znaleźć w Internecie: <https://elibrary.ru/querybox.asp?scope=newquery> (dostęp: 3.03.2020).

- Bayuk Dimitrij A., Fedorova Olga B. 2014. „Leibnits v Rossii: perevody i ih avtory”. *Voprosy istorii yestestvoznaniya i tehniki*. T. 35. Nr 2: 3–24. Moskva.
- Berdnikova Aleksandra Yu. 2016. „Neoleibnitseanstvo v Rossii: dva proyekta monadologii”. *Istoriya filosofii. Nauchno-teoreticheskiy zhurnal*. Wyd. I. I. Blauberg. T. 21. Nr 1: 87–96. Moskva.
- Bierdiayev Nikołaj A. 1955. *Istoki i smysl russkogo komunizma*. Parizh.
- Bobrov Eugeniusz A. 1900. „Radishchev, kak filosof”. *Filosofia v Rossii. Materialy, issledovaniya, zamietki*. Nr 3, 4: 55–256. Kazan.
- Bugayev Nikołaj V. 1893. *Osnovy evolitsyonnoy monadologii*. Moskva.
- Fischer Kuno. 1905. *Istoriya Novoj filosofii*. T. 3. Sankt-Peterburg.
- Gareth Jones W. 2010. „Russia’s Eighteenth-Century Enlightenment”. W: *A History of Russian Thought*. Wyd. W. Leatherbarrow, D. Offord, 73–94. Cambridge.
- Gaydenko Piama P. 1989. „Monadologiya Leibnitsa i kantovskoye ponyatie veshchi w siebie”. W: *Etika Kanta i sovremennost’*. Red. P. Layzans, 91–121. Riga.
- Gerrier Władimir I. 1873. *Sbornik pisem i memorialov, otnosyashchihsya k Rossii i Petru Velikomu*. Wyd. V. I. Gerrier. Sankt-Peterburg.
- Gerrier Władimir I. 2008. *Leibnits i yego vek*. Sankt-Peterburg.
- Gertsen Aleksandr I. 1985. „Diletantizm v nauke”. W: *Sochineniya v dvuh tomah*. T. 1, 84–153. Moskva.
- Karpachev Michaił D. 2016. „Korennaya reorganizatsiya universitetov v SSSR v 1929-1933 gg. (po materialam Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta)”. *Novoye proshloye*. Red. V. Yu. Apryshchenko. Nr 2: 121–136. Rostov-na-Donu.
- Kozlov Aleksey A. 1894. „Gustav Teyhmyuller”. *Zhurnal Voprosy filosofii i psichologii*. Wyd. N. Ya. Grot, L. M. Lopatin. T. 5. 24, 4: 523–681. Moskva.
- Lavrent’ev V. S. 2009. „Pieriepiska miezhdz Leibnitsem, Bossyue i ih korrespondentami po povodu vozmozhnogo ob’yedinieniya katolicheskoy i protestantskoy Tserkviev”. Red. i tłum. V. S. Lavrent’ev. Wyd. 2, 158–205. W: *Politicheskofilosofskiy yezhegodnik*. Moskva.
- Leibniz Gottfried W. 1982–1989. *Sochineniya v 4-h tomah*. T. 1–4. Moskva.
- Leibniz Gottfried W. 2005. *Pis’ma i esse o kitayskoy filosofii i dvoichnoy sistemie ischisleniya*. Red. V. M. Yakovlev. Moskva.
- Leibniz Gottfried W. 2014. „O svobodie ot nieobhodimosti v vyborie”. Tłum. O. M. Bashkina. Wyd. V. L. Ivanov. W: *EINAI: Problemy filosofii i teologii*. T. 3. Nr 1/2 (5/6), 284–289. Sankt-Peterburg.
- Lenders Winfried. 1971. „The analytic logic of G. W. Leibniz and Chr. Wolff: a problem in Kant research”. W: *Synthese. An International Journal for Epistemology, Methodology and Philosophy of Science*. No. 23, 147–153. Springer.
- Lopatin Lew M. 1905. „Filosofskoye mirovozzreniye N. V. Bugayeva”. W: *Zhurnal Matematicheskoy sbornik*. T. 25. Nr 2, 270–292. Moskva.
- Loskiy Nikołaj O. 1991. *Istoriya russkoy filosofii*. Moskva.

- Łomonosow Michaił. 1956. „List do L. Eulera”. Tłum. K. Bleszyński i in. Oprac. I. Złotowski. W: *Pisma filozoficzne*. T. 2. Warszawa.
- Radishchev Aleksander N. 1941. „O cheloveke, o yego smertnosti i bessmestii”. W: *Polnoye sobraniye sochineniy*. T. 2, 39–142. Wyd. G. A. Gukovskiy, V. A. Denisitskiy. Moskva-Leningrad.
- Shmakov Vladimir A. 1994. *Zakon sinarhii i uchenie o dvoystvennoy ierarhii monad o mnozhestv*. Kiev: Sofia.
- Shpet Gustaw G. 2008. *Ocherk razvitiya russkoy filosofii*. T. 1. Moskva.
- Sokolov Vasilij V. 1982. „Filosofskij sintez Gotfrida Leibnitsa”. W: V. V. Sokolov, G. V. Leibnits. *Sochineniya v 4-h tomah*. t. 1. 3–77. Moskva.
- Tukalevskiy Vladimir N. 1911. „Iz istorii filosofskich napravleniy v russkom obshchestve XVIII veka”. W: *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya. Novaya seriya*. T. 33, 5, 1–69. Sankt-Peterburg.
- Uvarov Michaił. 1998. „Hristian Vol’f v sovremennom filosofskom obrazovanii”. W: *Filosofskiy vek. Almanah. Hristian Vol’f i russkoye vol’fianstvo*. Nr 3, 177–187. Red. T. V. Artemeva, M. Mikeschin. Sankt-Peterburg.
- Vanchugov Vasilij V. 2007. „Bugayev Nikolay Vasil’evich”. W: *Russkaya filosofiya: Entsyklopediya*. Red. M. A. Maslin. Oprac. P. P. Apryshko, A. P. Polakov, 69–70. Moskva.
- Vasil’ev Vadim V. 1993. „Vliyanie Leibnitsa na filosofiyyu Yuma”. W: *Istoriko-filosofskiy yezhegodnik*’ 92, 16–27. Moskva.
- Windelband Wilhelm 1902. *Istoriya novoy filosofii v yeye svyazi s obshchey kulturoy i otdelnyimi naukami*. T. 1. Tłum. E. I. Maksimova. Red. A. I. Vvedenskiy. Sankt-Peterburg.
- Yakovenko Borys V. 2003. *Istoriya russkoy filosofii*. Tłum. M. F. Soloduhina. Moskva.
- Zen’kovskiy Vasilij V. 2001. *Istoriya russkoy filosofii*. Moskva.

Abstract

Perception of Leibniz in Russian Historiographical Thought

The aim of this article is description of Leibnizian influence and his philosophy on Russia as well as description of main forms of Russian neoleibnizian philosophy. The analysis shows that Leibniz was the forefather of academic study thanks to his influence on tsar Peter the Great and the fathers of the Academy of Sciences and Imperial Moscow University. Not only natural science but also philosophical ideas of Leibniz were found inspiring by Russian scholars. As original Russian philosophical

thought emerged in the 19th century, the supporters of monadology appear, being “Russian personalists” and continuing metaphysics of Leibniz. By the end of the 19th century, main metaphysical, epistemological and theological works of Leibniz were translated. New editions and translations could reappear in late Soviet Russia. Since that time, more than one hundred twenty papers of Leibniz have been published and there are many papers on Leibniz, which is a clear symptom of vivid interest in his philosophy.

Keywords: Leibniz, Russia, neoleibnizianism, personalism, education